

Ramon Marrugat Cuyàs (*)

PARAULES DE PRESENTACIÓ DEL LLIBRE *LA POESIA EN CATALÀ DE MILÀ I FONTANALS*

En aquest acte de presentació a Tarragona del meu llibre *La poesia en català de Manuel Milà i Fontanals*, vull començar per deixar constància d'un capítol d'agraïments que comença pel jurat que va establir el veredict de concessió a aquest llibre, del Premi Penedès d'assaig *in Memoriam* Pere Mestre i Raventós, i a les dues associacions que el van instituir: l'Institut d'Estudis Penedesencs que, a més, ha inclòs l'obra en el seu ja llarg catàleg, i l'Acadèmia de Tastavins del Penedès.

Però sobretot haig d'agrair a tants penedesencs i tarragonins que, en acudir a aquesta convocatòria, doneu sentit a la presentació d'aquest llibre, perquè malgrat que el vostre esforç sigui entès com a signe de benvolença i d'amistat, també el voldria entendre com a un preludi de lectura, condició necessària per completar un llibre. Fa feredat de pensar que un llibre pugui restar oblidat en una lleixa sense obrir.

Tinc la satisfacció de fer constar la presència, d'una banda, i en nom de l'Institut d'Estudis Penedesencs, de Joan Solé Bordas, que en va ser president fins l'any passat, en un període particularment brillant, tant, que el va portar a ser, de bon tros, el més actiu de tants centres d'estudis locals com hi ha a Catalunya. Haig d'afegir que la seva presència en aquesta sala no li ve de nou i que en la seva època d'estudiant a Tarragona la va freqüentar de la mà de professors com Jaume Vidal i Alcover.

De l'altra banda, tinc el goig, la fortuna, de comptar amb la participació del Dr. Magí Sunyer, professor de literatura catalana a la URV, presentador de luxe, perquè és un dels grans especialistes del país en literatura del segle XIX, el qual, en la seva acurada intervenció plena de les observacions encertades que acostuma a fer, potser n'ha fet alguna un pèl generosa, endut, ben segur, pel context d'amistat.

De tots dos, en les "Paraules preliminars" del llibre (així com del Pere Sadurní Vallès i del Fontxo Blanc situat entre vosaltres) hi ha una referència breu, però explícita, del rol que han tingut en l'ordit de complicitats necessàries per a la confecció i publicació d'un llibre com aquest.

També veureu que s'hi fa referència del prologuista Manuel Jorba, el qual, a la llarga trajectòria professional tan lligada sempre al món del llibre, hi afegeix la condició de ser el gran coneixedor de l'obra de Manuel Milà i Fontanals i, per això, encara té molt més mèrit la seva generositat.

Les intervencions que m'han precedit m'estalvien de dir moltes coses que resultarien supèrflues i, en canvi, potser em podré estendre a parlar sobre les motivacions que estan en la gènesi de la redacció, les quals responen en bona part a una fixació, que de petit que m'acompanya, sobre els grans personatges que ha donat el Penedès.

Els de la meva generació estàvem educats amb la certesa que vivíem en una població que havia donat les grans figures del nostre país: sant Ramon, els bisbes Torras i Bages i Morgades, els germans Milà i Fontanals, els germans Vidal i Valenciano, Llorens i Barba... Amb infantil delectació ens vèiem guanyadors d'una competició imaginària.

Encara em sé de memòria la lletra d'una estrofa de l'himne dedicat a la Mare de Déu obra de Josep Giménez Estebanell (pare del Lluís Giménez, un dels carismàtics caps de colla amb què han comptat els Castellars de Vilafranca) que deia allò de:

“La terra dels bisbes
i els homes preclars
vetlleu-la, Senyora,
amb vostres ulls clars.”

Més endavant tot podia i havia de ser matisat: per començar, perquè ens trobàvem en uns temps de foscor i en aquells textos escolars plens de personatges que avui sabem que eren de tercera fila, d'aquells noms nostres tan importants no en deien una paraula; no sortien enlloc.

També constatàvem que havíem de compartir part de la glòria amb la resta del Penedès: des de les Cabanyes demanaven una part de Torras i Bages; des dels Monjos una quota de sant Ramon; i els d'Olèrdola reclamaven un bocí dels germans Milà. Això tenia l'avantatge que també podíem encabir al nostre sarró, per la part penedesenca que ens podia tocar, altres figures importants, entre elles les de noms silenciats com Pau Casals, Macià, Guimerà, Jaume Carner...

Tot plegat, direu, patriotisme local; potser sí, però no em puc estar d'autocitar-me i reivindicar el que dic en algun punt d'aquest llibre: que dels tres pilars del pensament universitari català de la segona meitat del segle XIX –Llorens i Barba, Milà i Fontanals, Duran i Bas– dos siguin vilafranquins.

I encara més, també podem vantar-nos –a la manera que ho feia el vilafranquí Rodolf Llorens– que quin poble pot dir, com ho pot fer Vilafranca, que hagi estat hegemònic a la Real Academia Española, si més no en els dotze anys que van del 1872 al 1884, període en el

qual van coincidir dos vilafranquins acadèmics: Gaietà Vidal i Valenciano i Manuel Milà i Fontanals.

Vaig ser alumne d'un institut on, en començar el curs 50/51, del pati que donava al carrer de Sant Joan, hi penjava un rètol que deia “Institut Milà i Fontanals”. Doncs bé, al cap d'un temps, potser ja fèiem segon o tercer curs, un bon dia el van repintar, ara amb el nom d'Eugenio d'Ors. El motiu del canvi no l'he entès mai, perquè si una cosa era Milà i Fontanals és que va ésser una persona assenyada, una persona d'ordre que diríem, respectuosos amb l'església, l'autoritat i la propietat.

Això em fa recordar una anècdota que potser hi està relacionada: aquells anys, en què creixíem a l'ombra del monument a Milà de la rambla –al qual popularment anomenàvem “mona de Pasqua”–, un dia dels Innocents dels anys cinquanta, a algú se li va acudir de penjar-hi un cartell que deia “que me cambien por Eugenio d'Ors”; era una broma infantil si voleu, però que en aquells temps resultava prou agosarada.

Però la petjada de Milà surava per altres conductes: la mare recitava una poesia que començava dient “*Planyeu-vos camps de Dela, serra d'Espill!*”, la qual, ja de més gran, vaig saber que era *La complanta d'En Guillem* de Milà i Fontanals, i l'avi Ramon cantava una popular cançó de Nadal que ara, en preparar aquest llibre, me n'he adonat que era exactament la lletra de la *Pastorel·la de Nadal* que va escriure Milà. Per cert que, sobre aquest mateix poema, l'Amadeu Vives va compondre una peça per a cor amb acompanyament de corda, piano i harmòni, la qual va ser estrenada amb motiu del primer concert de l'Orfeó Català l'any 1892.

Milà i Fontanals va ser allò que la gent en deia un savi, però Lluís Nicolau d'Olwer, que va publicar-li la correspondència, opinava que,

tot i ésser un “*formidable investigador [...] fruit d’un tracte intens i profitós amb pergamins, amb manuscrits i amb empolsades cròniques, fou ço que hi hagi de més allunyat del que vulgarment ne diuen una rata d’arxiu.*”

El crític i tarragoní d’adopció Manuel de Montoliu, del qual el vilafranquí Manuel Benach va deixar escrit que “*sempre que li venia a tomb enaltia i pregonava els mèrits i la figura de Manuel Milà i Fontanals*”, va dir que “*la figura d’En Milà sorgeix en la ciència espanyola del segle XIX, com un arbre gegantí i solitari...*”, opinió que podríem complementar amb una altra de quan va manifestar que “*Milà i Fontanals representa el moment definitiu, la cristal·lització perfecta de tot el moviment espiritual de la Renaixença literària de Catalunya.*”

És ben cert que Milà, com han assenyalat tots els que l’han estudiat, va treballar en solitari sense bibliografia precedent. En el fons, podríem veure en la tasca de Milà i Fontanals, tan evident en el recull del *Romancerillo*, el treball, la vocació de l’arqueòleg entestat a posar a la llum les pedres que de vegades el temps i de vegades l’home ens han amagat. Si la conservació del patrimoni literari va ser part important del seu treball filològic, també va col·laborar en la defensa dels patrimonis artístic i arqueològic, camps amb els quals va coincidir amb l’Hernández Sanahuja, fundador de l’arqueologia tarragonina.

Per això, que endegués la campanya per a la conservació de la capella de Sant Joan de Vilafranca no pot estranyar, però que parlés amb coneixença de Castellet, de l’Hospital d’Olesa, de la capella de Moja, de l’absis de Sant Martí Sarroca, de Sant Sebastià dels Gorgs i, sobretot, que fes el treball previ necessari per a les dues monografies sobre Olèrdola, vol dir que s’ho havia trepitjat, en un temps en què viatjar no era gens fàcil, i pel que en sabem, no hi devia tenir tirada del seu natural.

Ara bé, la curiositat intel·lectual l’hi empenyia, i devia ser per això que Hernández Sanahuja el va declarar “*el decano de los arqueólogos de Cataluña*”.

Amb vocació d’arqueòleg, Milà va esmerçar una part important de la vida a la recerca del tresor de la literatura popular, com n’és exemple notori la publicació del *Romancerillo*, del qual un altre vilafranquí, Pere Bohigues, va voler remarcar el camí recorregut en els anys que van de la primera edició de 1853 a la segona de 1882, per la diferència de plantejament que s’hi observa: allà on en la primera edició predomina la literatura, l’estètica literària, en la segona deixa pas a la complementarietat de la investigació folklòrica.

Com que Milà tenia la idea, que anys després va formular el seu gran deixeble Menéndez y Pelayo, que “*Un poble nou ho pot improvisar tot, menys la cultura*”, potser tota l’obra milanesa no va ser res més que una esporgada general que va apartar la brossa que amagava la realitat cultural que hi havia al darrere. Fixem-nos en la lliçó que es treu del poema dedicat a Mn. Parassols, a causa dels efectes de l’acció del martell en un “ídol de la vellúria”:

*“Mes a cada cop que pega,
un tros de crosta li salta
i lo que era un ídol negre
se torna una hermosa estàtua.”*

Si encara avui l’arqueologia ha de combatre la indiferència, quan no l’hostilitat de l’entorn, la incomprensió en què es trobaven els precursors devia ser absoluta. És commovedor que Milà s’hagi de justificar per la publicació de *La dama d’Aragó*, en rescatar-la de l’oblit quan la inclou l’any 1844 en el manual *Compendio del arte poética*, aquella bellíssima cançó que comença:

*“A Aragó n’hi ha una dama
que és bonica com un sol,
Té la cabellera rossa
li arriba fins als talons.
(Ai! amorosa Agna Maria
robadora de l’amor.)
Sa mare la pentinava
amb una pinteta d’or,
Cada cabell una perla
cada perla una anell d’or...”*

Ben cert que el candor que s’atribuïa a Milà i Fontanals el podia ajudar a valorar aquesta font de poesia. Ens pot semblar ara, un cop publicada, que havia de ser fàcil d’adonar-se del valor d’una cançó recollida entre la pagesia analfabeta i és que *“el camí que troba com a propi Milà i Fontanals, parteix del bon gust inicial amb el qual descobreix les qualitats poètiques de les cançons tradicionals...”*, perquè l’esporgada s’ha de fer ben feta, tenint cura, sobretot, de deixar sans i estalvis els borrons que assegurin la florida.

Milà no va fer gaires viatges, ni va ser tampoc un recercador constant, ni investigador de camp; però ho va ser suficientment com per poder recollir de viva veu la tradició poètica, els poemes que recitaven les àvies a les masies.

Al *Romancerillo catalán*, que si bé és un recull de cançons aplegat per tot el país, segons que diu ell mateix en el pròleg, el nucli original el formen els fragments apresos en la infància i els que va recollir a Barcelona i el Penedès i, per això, hi ha un ressò penedesenc que molts anys més tard encara s’endevinava en moltes de les històries que s’hi narren. Aquesta circumstància resta palesa a la *Cançó de sant Ramon*.

*“La Mare de Déu
un roser plantava,
d’aquell sant roser
n’ha nada una planta:
Nasqué Sant Ramon
fill de Vilafranca,
confessor de reis*

de reis i de papes.”

D’aquesta cançó (de la qual Verdguer sabé millorar el segon hemistiqui del segon vers: *“ne florí una planta”*), en fer-ne el comentari, Milà pica l’ullet a Vilafranca quan cita uns goigs compostos arran de la beatificació que deien:

*“O vila ditxosa mare
que tal fill has alletat.”*

I és que, en resseguir la poesia que va escriure, te n’adones que l’arrelament a la terra formava part important de la seva personalitat, tant en els temes com en el vocabulari, i per això, amb el coneixement que el Dr. Manuel Jorba estava preparant una nova edició de les *Obres completes* de Milà, vaig pensar que un element diferenciador de la meua aportació, en editar la poesia, el podia fer identificant algun dels elements del lèxic que mostren aquest arrelament:

Els topònims, uns d’evidents: la Font de Melior, camps de Dela, serra d’Espill; però altres no tan: les muntanyes blaves (Montserrat). Adverbis: boi, tantost. Substantius: bet, bufanaga, cògula. Fa poc que amb un amic recordàvem alguns d’aquests noms genuïns: marseca, pèlag, jugar a cuc, jugar a zeps, la pronúncia local de Felis...

Però hi ha una poesia, *Un cas veritable*, a la qual la versemblança del títol li ve donada per estar farcida de referències locals. Amb estructura de romanç, narra l’episodi amb final feliç d’una mare desesperada a la qual li perden un fill de bolquers. La narració, sense l’altisonància de molts romanços de cec, aconseguix commoure el lector amb total senzillesa d’estil. El poema respira Vilafranca per tots costats, i sinó, digueu-me: un personatge que es digui Feliceta, on més el trobarem?

Podríem incloure com una altra traça vilafranquina de Milà, la devoció a la Mare de Déu de Montserrat, que en aquest petit recull

omple dues poesies, a més de ser la solució de l'encanteri de l'Arnaldó de Beseia.

Com que el llibre porta l'encapçalament tan clar de *La poesia en català de Manuel Milà i Fontanals*, hauríem de deixar constància, posats a parlar-ne, que la poesia, dins la immensa obra literària de Milà no és res més que una mena d'apèndix. Això sí, un apèndix amb os, perquè en el conjunt bigarrat de la vintena de poemes en català de Milà, fins i tot en els de to més íntim o de circumstàncies, sempre hi veurem una espurna, un toc de qualitat. No podia ser d'altra manera.

I doncs, diríeu, si no volia ser poeta, per què feia versos? Penso que Milà, que a la segona meitat del segle XIX era la gran figura del món literari català, o sigui el personatge al qual, dit en termes col·loquials, se li cedia sempre el cap de taula, davant de la inconsistència de bona part de l'obra dels primers autors de la Renaixença, va voler exercir de mestre i ho va fer predicant amb l'exemple.

Sobre aquesta voluntat de mestratge de la qual ens podríem estendre molt, només en recalcaria un parell de trets:

El primer fa referència a la mètrica amb la troballa del vers decasil·lab a maiore 6+4 per a *La cançó del pros Bernard*, poema que és, sens dubte, i no solament pel vers, la peça mestra de la vocació didàctica de Milà. L'aprofitament d'aquest vers dóna el to expressiu i el ritme narratiu de la cançó de gesta. Si a més a més hi afegim la saviesa de qui sempre té a mà recursos com el que empra per a la concisió de la introducció en solament tres versos:

*“Voleu oir la gesta
del pros Bernard,
comte de Ribagorça
i de Pallars,
que tingué braç de ferre
amb cor lleal?”*

ja tenim part important de la sensació que va causar el poema.

Tot i així és sorprenent que el gran impacte de l'aparició del *La cançó del pros Bernard* en tota les llengües romàniques no tingués a casa nostra l'efecte multiplicador que Milà devia pretendre.

No hem de descartar que, com que la naixença de la proposta amb *La cançó del pros Bernard* va ser tan espectacular, els aprenents no gosessin ni posar-s'hi. De fet, ja Rubió i Ors creia que fóra millor que no se'l volgués imitar, perquè ningú no hi reeixiria. Dels que ho van provar, només se'n van sortir bé el gran mossèn Cinto Verdaguer del poema *Canigó* en els cants “Tallaferro” i “La fossa del gegant” i alguna cosa de Guimerà.

Però l'habilitat del mestratge de Milà encara ve més demostrada amb la utilització que fa del mateix vers per a *La complanta d'En Guillem*, que és alhora una balada i un plany, amb el resultat d'un poema en el qual el to de plany l'aconsegueix amb la senzillesa de trencar el ritme èpic de les tirades.

*“Planyeu-vos, camps de Dela,
serra d'Espill!
La vostra flor més bella
no la teniu;
l'arbre de verdes branques
caigué i morí!”*

L'altre tret que voldria destacar és la utilització del recurs al recoble o tornada propi de la cançó popular.

Potser l'exemple més clar el veiem en *La font de Melior*, amb l'aprofitament del recoble mes ai! pouat uns anys abans d'una cançó tradicional penedesenca.

*“Les robes i les fustes
mes ai! blanques ne són,
blanqueta n'és la cara
mes ai! també les flors.”*

Precisament, en aquesta mateixa sala, ara ja fa uns quants anys, arran d'un diàleg entre dos grans escriptors mallorquins –Josep Maria Llompart i Jaume Vidal Alcover–, no recordo qui dels dos va voler assenyalar com una característica de la poesia tradicional catalana, la de la inclusió de recobles i van posar com a exemple el de *La font de Melior*.

Aquest recurs de Milà, el podem trobar també a la *Pastorel·la de Nadal*, composició en la qual aprofita la locució *tan petit i no plora*:

“Oïu-me pastors,
oïu-me una estona
que us vinc a portar
la més bona nova.
Tan petit,
tan petit i no plora,
tan petit.”

Fixeu-vos-hi bé, en la força de la poesia, que ha portat al fet que aquesta locució verbal ara ja només sigui entesa com un element nadalenc.

També a *Poqueta cosa*, una poesia d'aparença senzilla, composta a base de rodolins, la gràcia li ve donada de fer-los seguir del contrapunt de la tornada “*Ja pot parlar que no m'enganyarà*”.

Ja, per acabar, no voldria deixar de valorar l'aspecte formal del llibre, perquè no deixant de ser un assaig sobre poesia, que fa que se'l pugui incloure en el gènere menys agraït del ram de l'edició, s'ha aconseguit que, d'entrada, sigui prou atractiu, al meu entendre, pel disseny senzill de la col·lecció i per l'encert de la inclusió d'il·lustracions que ja acompanyaven els poemes quan van ser publicats

en revistes, justament al moment de l'eclosió del modernisme, amb noms cabdals dels il·lustradors catalans de tots els temps, com Jaume Pahissa, Josep Lluís Pellicer i Alexandre de Riquer. En conjunt, una mostra del bon treball d'un impressor, Gràfiques Llopart, que fa evident allò que molts no saben: que a Sant Sadurní no només s'hi sap fer cava.

Milà i Fontanals té, entre altres mèrits, el de ser qui primer va publicar la cançó del *Comte Arnau*, el gran mite català, i ho va fer perquè sabia destriar el gra de la palla, que és l'empremta de distinció dels grans investigadors, o dels arqueòlegs, o dels esporgadors.

Prou convençut de la tasca depuradora de Milà i Fontanals, fonamental per a la Renaixença, en devia estar l'assagista valencià Joan Fuster, quan va propiciar l'anècdota explicada per Joan Solé, que em va transmetre Pere Sadurní, que trobant-se a Vilafranca, va voler que el portessin davant el monument a Milà i Fontanals de la rambla vilafranquina on, després d'aturar-s'hi, solemne, va deixar anar aquella *boutade* que deia:

“Senyors, aquest home va inventar la literatura catalana.”

(*) Parlament pronunciat a Tarragona, a la Llibreria de la Rambla, el dissabte 10 d'abril de 2010.